

УДК 930.253(477+497.2)

О. В. КОСЕНКО*

**АРХІВНА УКРАЇНІКА МІЖВОЄННОГО ПЕРІОДУ
В БОЛГАРІЇ**

Висвітлюється питання про наявність документів, що стосуються історії України та українського народу міжвоєнного періоду, в архівних установах Болгарії.

Ключові слова: архівна україніка; архіви Болгарії; міжвоєнний період; українська еміграція; Центральний державний архів.

Дослідження архівної україніки стало одним із пріоритетних напрямів розвитку історичної науки кінця ХХ – початку ХХІ ст. Документальна спадщина української еміграції дедалі частіше виступає об'єктом наукових досліджень сучасних українських істориків, архівістів та джерелознавців¹. Підвищений інтерес науковців до документів україніки зумовлюється загальними тенденціями розвитку історичної науки, які пов'язані з національно-культурним, духовним та державним розвитком українського суспільства. Під самим поняттям “архівна україніка” прийнято розуміти документи, що зберігаються за кордоном та документи іноземного походження, що стосуються історії України й українського народу².

Значна кількість документів україніки перебуває на зберіганні в архівних установах Болгарії – країні, яка стала одним із основних осередків діяльності української еміграції у період між двома світовими війнами. Український і болгарський народи споріднені своїм слов'янським походженням, територіальною, етнічною та мовною близькістю. Формуванню та відкладенню документів українського походження в болгарських архівах сприяли багатобікові міждержавні взаємини у громадсько-політичному, релігійному, культурному та господарському житті, які значно посилилися після закінчення Першої світової війни³. Як союзниця центральних держав у Першій світовій війні, Болгарія визнала УНР і підписала з нею в Бресті 1918 р. мирний договір. Обидві країни

* *Косенко Олена Володимирівна* – кандидат історичних наук, головний спеціаліст відділу використання інформації документів Центрального державного архіву зарубіжної україніки.

обмінялися дипломатичними представництвами (українське посольство в Софії очолював О. Шульгін, його наступником став Ф. Шульга)⁴. Відомий український історик І. Срібняк зазначив, що після розгрому більшовиками Добровольчої армії в січні 1920 р. вояки-українці почали масово прибувати до Болгарії. Вже на початку 1921 р. у цій країні поступово почало налагоджуватися національне життя українських емігрантів, що було пов'язане із заснуванням у січні того ж року в Софії Української громади⁵.

У публікації висвітлюється питання про наявність документів україніки в архівних установах Болгарії, які у хронологічному вимірі охоплюють період 1918–1939 рр.

Важливість залучення до наукового обігу інформації про архівні документи культурної спадщини українського народу, створені етнічними українцями та українськими установами і організаціями в Болгарії, які відображають історію нашої держави, внесок українців у розвиток болгарського суспільства зумовлюється наступними факторами. По-перше, документи україніки в Болгарії є невід'ємною складовою сукупної документальної спадщини українського народу, його історичної пам'яті, Національного архівного фонду України⁶. Це зумовлюється унікальністю та винятковою цінністю їх джерельно-інформаційного потенціалу, тобто сукупності відомостей про окремих осіб, важливі історичні, суспільно-політичні, соціально-економічні та культурні процеси, події і факти, зафіксовані в документах архівної україніки, що можуть бути використані в науково-дослідній діяльності або для задоволення інших потреб суспільства. По-друге, необхідністю розширення джерельної бази з історії України. Оприлюднення таких документів, а саме донесення їх інформаційної насиченості до науковців та широкого загалу, відкриває додаткові можливості для заповнення “білих плям” в історичній науці, ґрунтовного дослідження діяльності української еміграції та осмислення процесів у сфері науки та культури. По-третє, проблема архівної україніки в Болгарії належить до недостатньо розроблених в сучасному українському архівознавстві та джерелознавстві. Історіографічний огляд наявних довідкових, наукових та науково-популярних праць засвідчив, що на теперішній час основним джерелом інформації про архівну україніку в Болгарії міжвоєнного періоду є каталог “Украинската емиграция в България след Първата световна война”, який вийшов у світ в 2000 році в Софії болгарською мовою⁷. Видання містить перелік документів, які проливають світло на українсько-болгарські дипломатичні відносини 1918–1919 рр., діяльність українських емігрантських діячів, організацій та товариств у Болгарії у період між двома світовими війнами. Згодом в Софії був опублікований науково-інвентарний опис особистого архіву українського скульптора і громадсько-політичного діяча професора Михайла Паращука

(1878–1963)⁸. Додаткові дані, що сприяють більш повному осмисленню архівної україніки в Болгарії, містять болгарські періодичні видання – “Болгаро-українські вісті” (<http://www.ukrpressbg.com>), “Архивен переглед”, а також матеріали офіційного сайту Державної агенції “Архіви” Республіки Болгарія (<http://www.archives.government.bg/>). Разом з тим, нині відсутня наукова публікація, в якій би висвітлювалося питання наявності документів з історії України та українського народу міжвоєнного періоду в болгарських архівних установах.

Архівна система Болгарії складається з Державної агенції “Архіви” (державна установа в Болгарії, яка здійснює загальнонаціональну політику у сфері виявлення, зберігання та організації використання архівних документів, які мають історичне значення)⁹, центральних державних архівів (Центральний державний архів, Центральний державний військовий архів), галузевих, місцевих або окружних державних архівних установ, архівних підрозділів державних наукових установ, музеїв та бібліотек¹⁰. З-поміж них архівна україніка міжвоєнного періоду виявлена у Центральному державному архіві, Науковому архіві Болгарської Академії наук, Державному архіві – Софія, Архіві Міністерства внутрішніх справ, Сімейному архіві Алли Захарчук-Герової, Національному літературному музеї.

Переважна більшість документів культурної спадщини українського народу в Болгарії зосереджена у Центральному державному архіві (далі – ЦДА). Архів зберігає комплекс документів загальнонаціонального значення з 1878 р., а також окремі фонди епохи болгарського Відродження. У 1993 р. до архіву були передані документи Центрального партійного архіву при ЦК БКП, а в 2002 р. – Державного фотоархіву Болгарії. У складі ЦДА функціонує сім відділів: “Старі архіви”, “Нові архіви”, “Партійні архіви і громадські організації”, “Особові фонди”, “Документи болгарської історії у закордонних архівах”, “Облік, зберігання та використання”, “Автоматизація”. ЦДА зберігає близько 3,5 млн. кадрів мікрофільмів – копій з США, Австрії, Росії, Великої Британії, Франції, Німеччині, Ватикану та інших країн. Також в архіві сформовані колекції з копій історичних та географічних карт¹¹.

Виявлені в ЦДА фонди, які містять документи про діяльність української еміграції та її контакти з болгарською громадськістю, умовно можна розділити на декілька груп. Перша група – це фонди представників української еміграції: скульптора М. Паращука (ф. 1717К), мовознавця та літературознавця Д. Шелудька (ф. 1179К), інженера І. Кондратенка (ф. 120А) ін. Другу групу склали фонди болгарських діячів, які тісно контактували з представниками української еміграції: письменника, історика та етнографа С. Чилінгірова (ф. 108К), літературознавця і перекладача П. Анатасова (ф. 1710К) ін. До третьої групи фондів ЦДА, які містять документи україніки, віднесені фонди болгар-

ських органів влади, міністерств та організацій, зокрема Міністерства закордонних справ та віросповідань (ф. 176К), Міністерства внутрішніх справ і народної охорони здоров'я (ф. 264К), Міністерства народної освіти (ф. 177К), Ради Міністрів (ф. 284К), Болгарського Монархічного інституту (ф. 3К) та ін.

У ЦДА наявні документи, які стосуються українсько-болгарських дипломатичних відносин 1918–1919 рр. Унікальними серед них є Брест-Литовський мирний договір між Болгарією, Німеччиною, Австро-Угорщиною та Українською Народною республікою, підписаний 9 лютого 1918 р. (ф. 284К)¹², документи щодо його ратифікації (ф. 176К), акредитивні листи гетьмана України Павла Скоропадського (ф. 3К). У фонді Міністерства закордонних справ і віросповідань ЦДА зберігається дипломатичне листування обох країн, відомості щодо експорту продовольчих товарів з України відповідно до Брест-Литовського мирного договору, документи щодо вирішення проблем спільної репатріації болгарських і українських військових і цивільних громадян та ін.

Сховища ЦДА наповнені документами, які відображають діяльність українських емігрантських організацій і товариств у Болгарії в 20–30-ті рр. ХХ ст.: культурно-освітнього товариства “Українська громада в Болгарії”, яке мало філії у Пловдиві, Варні, Відіні, Русе, Севлієво, Ловечі, Українсько-болгарського товариства, гімнастичного товариства “Січ”, товариства “Український сокіл”, культурно-просвітнього товариства “Михайло Драгоманов”, Українського культурного об'єднання, Українського національно-козацького товариства, товариства запорізьких козаків ім. Гетьмана Сагайдачного та багатьох ін.¹³

Слід відзначити, що переважну більшість архівної україніки в ЦДА складають документи та матеріали особового фонду відомого українського скульптора і громадського діяча Михайла Паращука (1978–1963), який народився в селі Варваринці на Тернопільщині. У 1921 р. М. Паращук прибув до Софії як представник Міжнародного Червоного Хреста з нагляду за становищем російських і українських військовополонених. Упродовж 1920–1930-х рр. брав активну участь у громадському житті української еміграції в Болгарії. Помер і похований у Софії¹⁴. Особовий архівний фонд Михайла Паращука в ЦДА нараховує 2200 одиниць зберігання, які хронологічно охоплюють період 1882–2003 рр. Фонд складається з документів біографічного характеру, документів службової, творчої, суспільно-політичної діяльності фондоутворювача, епістоляріїв, фотографій, документів дружини Михайла Івановича Цветани Пекарьової-Паращук, які складені болгарською, німецькою, українською, російською, польською, французькою та англійською мовами. Так, серед біографічних привертають увагу такі ключові документи особового походження як автобіографія і автобіографічні нотатки М. Паращука, довідка про судимість, свідоцтво

про смерть. У результаті службової діяльності скульптора в архіві відклались: свідчення з табору військовополонених у Ращаті (щоденники, нотатки, замальовки, фотографії ув'язнених, періодичні видання); документи дипломатичної діяльності; фотографії, листи, відзиви, які стосуються українського Червоного Хреста; щоденник М. Парашука за 1914–1915 рр. з повідомленнями про подорож від Відня до Ращат; щоденник-записник М. Парашука про табір військово-полонених в Ращаті; звіт про діяльність Громади “Самостійна Україна” в Ращаті та ін. Важливе місце у фонді М. Парашука посідають документи та матеріали його творчої діяльності. Це творча біографія українського скульптора, список його творів, зроблених у Болгарії, творчі плани, фотографії робіт, ескізи, креслення, каталоги, альбоми, контракти, листи, програми, документи про членство М. Парашука у творчих і професійних організаціях, виставках, друківані відзиви про скульптора і його творчість в українській та іншій пресі. Невід’ємною складовою частиною фонду М. Парашука є документи його суспільно-політичної діяльності, які представлені документами українських еміграційних організацій і комітетів в Болгарії – культурно-просвітнього товариства “Михайло Драгоманов” і Української студентської спілки, товариств “Українська громада в Болгарії” та “Українська Рада”, документами, статутами, друківаними виданнями, листуванням інших українсько-болгарських товариств. Також у фонді № 1717К відклались велика кількість листів від / до М. Парашука різних установ, інститутів, осіб, а також фотографії скульптора, його родини та інших осіб¹⁵. Всі ці документи не лише відбивають життєвий та творчий шлях українського митця на еміграції, але й відображають різні явища суспільно-політичного та культурного життя української еміграції в Болгарії у міжвоєнний період. Таким чином, документи, дефіновані як “архівна україніка”, в ЦДА є незамінними джерелами для вивчення українсько-болгарських дипломатичних та міждержавних відносин у політичній, науковій, культурній сферах та діяльності українських емігрантських організацій у міжвоєнний період.

Цінними джерелами для дослідження історії України є документи відомих українських та болгарських діячів науки та культури – філолога і письменника І. Шишманова (ф. 11К), істориків М. Арнаудова (ф. 58К), М. Попруженка (61К), Н. Златарського (ф. 9К), мовознавця С. Стоянова (ф. 154К), що зберігаються у *Науковому архіві Болгарської академії наук* (далі – НА БАН). Так, у фонді І. Шишманова НА БАН перебуває частина спадщини видатного українського вченого і громадського діяча Михайла Драгоманова (1841–1895), який прибув до Болгарії в 1889 р. на запрошення болгарського уряду читати лекції з курсу загальної історії у Вищому училищі (нині – Софійський університет ім. Св. Климента Охридського), прожив у Болгарії шість років і похований в Софії. Іншу частину у 1930 р. викупив Український на-

уковий інститут у Варшаві. У архіві НА БАН зберігаються матеріали, які дочка Драгоманова Лідія (1865–1937 рр.) залишила собі. У 1942 р син Лідії та Івана Шишманових – Дімітр (1899–1945 рр.) передав архів свого батька до НА БАН. Разом із цим архівом була передана і спадщина М. Драгоманова, що залишилась у Софії. У 1957 р. 180 архівних одиниць спадщини Драгоманова влада передала бібліотеці ім. Леніна у Москві. У НА БАН залишилось 130 архівних одиниць спадщини М. Драгоманова – це переважно друковані твори, біографічні матеріали, щоденник ученого з враженнями про Болгарію, кілька віршів, нотатник, кореспонденція та три фотографії – М. Драгоманова, будинку, де він жив та його могили на софійському цвинтарі¹⁶.

У НА БАН привертають увагу документи ще одного українського історика М. Попруженка (1866–1943), який у 1919 р. емігрував до Болгарії, де викладав на кафедрі слов'янської літератури історико-філологічного факультету Софійського університету. В архіві відклалась автобіографія М. Попруженка періоду 1884–1907 рр., його монографія “Синодик царя Борила”, статті, опубліковані в періодичних виданнях, списки наукових публікацій, фотографії з родиною, колегами, студентами, листи і договори тощо¹⁷.

Документи українці в **Державному архіві – Софія** (далі – ДА – Софія) відклалась у фонді Софійського обласного суду (ф. 3К), Софійського університету імені “Св. Климента Охридського” (ф. 994К) та ін. Зокрема, у ф. 3К наявні матеріали справи Софійського обласного суду щодо українського культурно-просвітнього товариства “Українська Громада в Болгарії”, документи про розкол товариства, обрання його нового складу та ін. Фонд 994 К ДА – Софія наповнений відомостями про діяльність викладачів Новоросійського (Одеського) університету в Софійському університеті, які розповідають про наукові і культурні взаємини між представниками обох народів, зокрема про внесок українців у розвиток болгарської науки та освіти у 20–30-ті роки ХХ ст.¹⁸

Варто зазначити, що незначна кількість, порівняно з іншими архівами Болгарії, документів культурної спадщини українського народу зберігаються в Архіві Міністерства внутрішніх справ (документи про діяльність, структуру та керівництво українських емігрантських організацій у Болгарії в 20–30 рр. ХХ ст.), Національному літературному музеї (окремі номери журналу “Українське слово” за 1919 р.), Сімейному архіві Алли Захарчук-Герої (альбом із фотографіями Ю. Захарчука, епістолярії та документи його службової діяльності)¹⁹. Проте кількість цих документів не зменшує їх джерельного значення для історії України та створення Національного реєстру “Архівна українка”.

Отже, в архівних установах Болгарії відклалась різноманітні документи українського походження – носії історико-культурної спадщини українського народу, що мають виняткову соціально-культурну і на-

укову цінність. Збережена у них джерельна інформація має важливе значення для дослідження соціальної, культурної та наукової історії України міжвоєнного періоду. Питання архівної україніки в Болгарії потребує проведення подальших досліджень в інших архівних установах Болгарії.

¹ Палієнко М. Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій) / М. Г. Палієнко. – К. : Темпора, 2008. – 688; Архівна україніка в Білорусі : аналіт. огляд / О. М. Коваль, М. Ю. Кулініч, А. А. Майстренко, І. В. Срібняк; Держ. ком. арх. України, УНДІАСД. – К., 2009. – 1068 с. (<http://www.archives.gov.ua>) ; Архівна україніка в Канаді : довідник / Держ. ком. арх. України [та ін.] ; упоряд.: І. Матяш [та ін.]. – К., 2010. – 882 с.; Папакін А. Г. Документи україніки в Національному архіві Республіки Білорусь / А. Г. Папакін // Архіви України. – 2010. – № 3. – С. 59–71.

² Архівістика. Термінологічний словник / Авт.-упоряд. Новохатський Є. К., Селіверстова К. Т. – К., 1998. – С. 15; Матяш І. Б. Концепція створення та функціонування Національного реєстру “Архівна україніка” / І. Б. Матяш. – К., 2007. – С. 2.

³ Павленко В. В. Українсько-болгарські взаємини 1918–1939 рр. / В. В. Павленко; НАН України, Інститут Історії України. – К., 1995. – 224 с.

⁴ Україна крізь віки : в 15 т. / ред. В. А. Смолій ; НАН України, Інститут археології. Т. 15 : Українці в світі / В. П. Трошинський, А. А. Шевченко. – К., 1999. – С. 179–181.

⁵ Срібняк І. В. Початки української військової еміграції на Балканах (1921–1923 рр.) / І. В. Срібняк // Військово-історичний альманах. Ч. 2. – К., 2006 р. – С. 47.

⁶ Про внесення змін до Закону України “Про Національний архівний фонд і архівні установи”: Закон України від 13.12.2001 № 2888-III // Відом. Верховної Ради України. – 2002. – № 11. – Ст. 4, 5.

⁷ Украинската емиграция в България след първата световна война: документален каталог / Автори и съст.: В. Москаленко (науч. ръков.), Е. Хакова. – София, 2000. – 151 с.

⁸ Проф. Михайло Иванович Парашчук. Украински скулптор и обществено-политически деец (1878–1963). Научно-инвентарен опис на личния архив на проф. Михайло Парашчук ЦДА на Р. Б. Ф. 1717К. / Упор.: Е. Хакова, В. Москаленко / Главно управление на архивите при МС Централен държавен архив. – Първо издание: Парадигма, 2007. – 347 с.

⁹ <http://www.archives.government.bg/>

¹⁰ Бездрабко В. В. З історії архівної справи в Болгарії: конституювання ідеї центрального державного архіву / В. В. Бездрабко // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики: зб. наук. праць. Ч. 13. У 2-х ч. – К., 2006. – Ч. 2. – С. 208–240.

¹¹ Українська архівна енциклопедія / Держкомархів України, УНДІАСД. – К., 2008. – С. 72.

¹² Украинската емиграция в България след първата световна война. ... – 151 с.

¹³ Там само.

¹⁴ *Степовик Д.* Михайло Паращук. Життя і творчість / Д. Степовик. Едмонтон–Торонто–Київ, 1994. – 225 с.

¹⁵ Проф. Михайло Иванович Паращук. Украински скулптор и обществено-политически деец (1878–1963). ... – 347 с.

¹⁶ <http://www.ukrpressbg.com/diaspora.html>

¹⁷ Украинската емиграция в България след първата световна война. ... – 151 с.

¹⁸ Там само.

¹⁹ Там само. – С. 41–42, 112–113.

Освещается вопрос о наличии документов, которые касаются истории Украины и украинского народа межвоенного периода, в архивных учреждениях Болгарии.

Ключевые слова: архивная украиника; архивы Болгарии; межвоенный период; украинская эмиграция; Центральный государственный архив.

The article deals with the question of documents on the history of Ukraine and Ukrainian people of interwar period, stored in archives of Bulgaria.

Keywords: archival Ucrainica; archives of Bulgaria; interwar period; Ukrainian emigration; Central State Archives.